

Plaats voor vrouwelijke lichamen

‘Moeder slaakt noodkreet over tekort aan openbare wc’s: mijn dochter komt niet meer buiten omdat ze nergens kan plassen’ kopt de VRT-website op 21 november 2020. Deze vrouw was zeker niet de enige, de coronacrisis maakte nog duidelijker dan voorheen dat de stad niet volledig afgestemd is op de noden van vrouwen. In een studie uit 2004 maakte de activistische groep *Leg mijn blaas het zwijgen niet op*, alias *De Plasactie*, duidelijk dat er in een stad als Gent op 157 locaties publiek sanitair voor mannen aanwezig was, waaronder 448 urinoirs, terwijl er voor vrouwen slechts op 38 locaties publiek toegankelijke toiletten waren, bestaande uit 142 toiletten.

40 |

Naar een vrouwvriendelijke publieke ruimte

ELS DE VOS [UNIVERSITEIT ANTWERPEN, FACULTEIT ONTWERPWETENSCHAPPEN]

Nochtans gaat het hier niet over een minderheidsgroep; het leeuwendeel van de inwoners bestaat uit vrouwen. De stad Gent behoort dan nog bij de beste doordat zij extra inspanningen levert op het gebied van publiek sanitair en ondertussen al diverse nieuwe voorzieningen bij creëerde. Reeds in 1984 kaartten feministische architecten in *Making Space: Women and the Man-Made Environment* de seksistische veronderstellingen over gender en seksualiteit aan die een fundamentele invloed hebben op de manier waarop gebouwen en steden worden ontworpen. Later volgden andere publicaties, zoals Marion Roberts’ *Living in a Man-made World* (1991). Recent waren er de boeken *Feminist City* van sociaal geografe Leslie Kern (2020) en *Partager la ville* van Muriel Sacco en David Patternotte (2018). De toenemende aandacht voor intersectionaliteit is opvallend. Het begrip erkent dat gender slechts een van de vele identiteitsassen is, naast afkomst, leeftijd, etniciteit, enzovoort. Via zeven thema’s zal ik toelichten hoe we tot een meer gender-sensitieve planning kunnen komen.

Sociale veiligheid

Sociale veiligheid is een steeds terugkerend, essentieel thema, dat opgesplitst kan worden in subjectieve veiligheid (een veiligheidsgevoel) en objectieve veiligheid (gebaseerd op statistische gegevens over criminaliteit). Meestal gaan die twee samen. In grotere parken met donkere, onoverzichtelijke paden geven meer bezoekers aan zich onveilig te voelen en daardoor het park te mijden bij het vallen van de avond. Het vermijden van het park veroorzaakt een afname van de sociale controle, wat de onveiligheidsgevoelens doet toenemen, maar ook effectief toezicht laat verminderen.

‘Sociale ogen’ van passanten of bewoners die een oogje in het zeil houden, zijn belangrijk. Zelfs de aanwezigheid van bewoonde huizen met ramen die uitgeven op een plein of park, kunnen al het veiligheidsgevoel versterken. Het gevoel dat men gezien kan worden, beïnvloedt immers reeds het gedrag van de parkgebruikers.

Bepaalde functies in of nabij het park of plein, zoals een bar, speeltuin, winkel, enzoverder, verhogen de doorstroom in het park en dragen bij tot een grotere informele controle. Hetzelfde geldt voor uitnodigende, goed geplaatste banken. Daarnaast zijn transparantie, evenals het voorzien van vluchtwegen en oriëntatiemogelijkheden, belangrijke parameters om het veiligheidsgevoel te doen toenemen. De netheid van een park verhoogt eveneens de

kwaliteit van de publieke ruimte omdat het bezoekers aanspoort zorg te dragen voor de ruimte. Dit is ook het geval met mooie speeltoestellen en straatmeubilair.

Wanneer de ruimtelijke vormgeving van een park of plein onvoldoende de sociale veiligheid garandeert, dienen overheden andere maatregelen te nemen, zoals het ’s avonds afsluiten van een park of het voorzien van toezicht. In Nederland experimenteert men met ‘pleinopvoeders’, die spel en speelmateriaal ter beschikking stellen, maar tegelijk ook de kinderen begeleiden en erop letten dat iedereen aan bod komt. Niettemin is het markant dat geweld op vrouwen nog het meest in de private ruimte plaatsvindt. Eén op de vijf vrouwen in België is slachtoffer van partnergeweld, en maar liefst zeventig vrouwen, gemiddeld meer dan een per week, sterven jaarlijks door domestiek geweld.

Mobiliteit

Mannen en vrouwen hebben andere verplaatsingspatronen. Waar mannen zich meer lineair verplaatsen – van huis naar het werk en erna naar de sportclub en terug naar huis – combineren vrouwen veel vaker diverse bestemmingen. Doordat zij nog het meest zorgtaken op zich nemen, combineren zij meerdere functies. Hun parcours kan er als volgt uitzien: huis – kinderdagverblijf – school – werk – boodschappen – school – doktersbezoek – huis. Hun afstanden zijn beperkter dan die van mannen, wat aangeduid wordt met een kleinere ‘daily potential path area’ (term van geografe Mei-Po Kwan), maar ze doen wel meerdere bestemmingen aan, wat ook wel ‘trip chaining’ genoemd wordt. Dat laatste resulteert in veelhoekige verplaatsingen, waardoor een flexibel openbaar vervoer noodzakelijk is. Vrouwen zijn immers de grootste gebruikers van het openbaar vervoer. Daarom dient de toegankelijkheid van trams en bussen met buggy’s, rollators en boodschappentassen verzekerd te worden. Bij ondergronds openbaar vervoer zijn een goede verlichting en kleurgebruik met heldere tinten essentieel. Vermeldenswaard zijn de muurschilderingen van kunstenaar Nora Theys, die verdiepingshoge portretten van vier vrouwelijke bewoners, inclusief van een andere origine, maakte voor de perrons van het metrostation Madou. Dit project, in samenwerking met Amazone vzw en het MVIB, draagt bij tot het metaforisch en visueel toe-eigenen van deze ruimten door vrouwen.

In steden zoals Mexico City, waar vrouwen veelvuldig lastig worden gevallen, bieden voorbehouden tram- en treinstellen voor vrouwen een oplossing. In Bolzano zijn er voor vrouwen roze

| 41

taxi's, die bestuurd worden door vrouwen, evenals roze parkeerplaatsen, goed verlicht en nabij de ingang van parkeerterreinen. Vrouwelijke taxichauffeurs zijn er echter niet bij de vleet. In het Brussels gewest waren er in 2016 maar 14 vrouwelijke chauffeurs tegenover 2.234 mannen. Bovendien roepen deze initiatieven de vraag op in welke mate deze segregatie stereotyperend werkt. Soms is het echter nodig om bepaalde ruimten voor vrouwen te behouden, omdat ze er anders wegblijven.

Toegankelijkheid van (semi-)publieke ruimte

De publieke ruimte werd in het verleden voor en door mannen ontworpen, getuige de vele mannelijke straatnamen (tot 85 procent) en standbeelden van mannelijke helden en politici. Deze inrichting weerspiegelde de 19de-eeuwse samenleving. Wegens de metafoor van de gescheiden sferen, behoorde de plek van de vrouw tot de private sfeer. Zij kreeg een grote verantwoordelijkheid over het huis, maar hoorde niet in de publieke ruimte. Een 'publieke vrouw' was een vrouw van lichte zeden. Vrouwen hoorden niet alleen op straat te lopen. Vandaag voelen vrouwen zich vaak nog steeds genoodzaakt om hun aanwezigheid te legitimeren. Zo ontdekte Louise Van den Brande in een studie van het Louis Moricharplein in St-Gillis, dat de vrouwen hun aanwezigheid verantwoordden met het feit ze op hun kinderen pasten. In tegenstelling tot de bevroegde mannen, kwamen ze er niet voor zichzelf, maar als kinderoppas.

Tenslotte zijn er nog de fysieke obstakels in de publieke ruimte, zoals trappen, smalle doorgangen, donkere ruimten, die de bewegingsvrijheid beperken, zeker met tassen en kinderwagens. Ook andere doelgroepen ondervinden daar hinder van, maar omdat het bij vrouwen zo'n essentieel onderdeel vormt van hun goed functioneren, is een obstakelvrije publieke ruimte toch een genderspecifieke maatregel.

Faciliteiten in publiek interieur

Pleinen en parken worden gekenmerkt door een hiërarchie in ruimtegebruik. In bepaalde culturen mogen vrouwen geen ruimte delen met mannen die geen bloedverwanten zijn. Daarom dienen planners pleinen en parken te ontwerpen die uit verschillende zones bestaan, zodat diverse gebruikers ze (tegelijk) kunnen gebruiken. De opdeling van het plein via begroeiing en beplanting

kan daarvoor al volstaan. Ook voor kinderen is een diversiteit aan zones noodzakelijk. Anders nemen de oudere jongens, gevolgd door de jongere jongens, de ruimte in, waardoor meisjes vaak niet aan hun trekken komen. Het spel van jongens is meestal expansief – stereotiep voetballen jongens op het grasveld, terwijl de meisjes vaak aan de kant zitten en toekijken. Een onderzoek van Kind en Samenleving toonde aan dat meisjes dromen van goede ontmoetingsplaatsen, avontuurlijke speelplekken, schuilplekken, zitplekken, speelgroen en 'bespeelbaar water', water dat doorwaadbaar is. Ook voor adolescenten en volwassenen is een diversiteit aan ruimten nodig, onder meer voor 'vrouwelijke' sporten als yoga of dans. De opkomst van buitenfitnessstoestellen is bijvoorbeeld een manier om beide genders tegemoet te komen. Ten slotte zijn publieke toiletten een belangrijke ondersteuning voor vrouwen en kinderen.

Plaats voor vrouwelijke lichamen

Lichamelijke kenmerken van vrouwen vormen een essentieel onderdeel van hun andere beleving van de ruimte. Een boom in het park is voor hen niet even handig als voor mannen, plastuilen ten spijt. En omdat vrouwen, in tegenstelling tot mannen, geen overlast bezorgen door te wildplassen, worden hun noden vaak genegeerd. Nochtans duurt het toiletbezoek van vrouwen gemiddeld genomen dubbel zo lang en nemen hun afgesloten cellen meer plaats in dan urinoirs.

Deze afgesloten ruimten worden in de praktijk ook gebruikt voor andere zaken, zoals afkolven. Hiermee komen we bij het thema van de zwangere en zogende vrouw. Dat borstvoeding geven in het openbaar nog steeds geen evidentie is, maakte een actie in het stadspark van Hasselt uit 2021 duidelijk. Via dit initiatief, waarin zo veel mogelijk vrouwen uitgenodigd werden om samen in het stadspark borstvoeding te geven, werden mensen gesensibiliseerd om dit maatschappelijk aanvaard te maken, en om de vrouwen zelf aan te moedigen om hun kind aan te leggen in het openbaar. Af en toe duikt in de media nog een verhaal op waarin zogende vrouwen commentaar krijgen of zelfs weggestuurd worden. Dienen er speciale plekken te komen voor borstvoeding? Als ervaringsdeskundige antwoord ik daar zelf negatief op. Comfortabele zitbanken waarvan sommige ook overdekt zijn zodat hun gebruikers beschermt zijn tegen minder goed weer, kunnen volstaan. Ook senioren, overwegend gedomineerd door vrouwen, zullen er dankbaar voor zijn.

Tenslotte nog een woordje over de andere manier van zitten ten gevolge van een andere anatomie. Jongens en mannen zijn niet alleen expansiever bij het spelen, ze nemen ook meer plaats in bij het zitten. *Menspreading*, zitten met gespreide benen, is een veel voorkomende manier die anderhalve zitplaats inneemt. Als ontwerper kan je aparte zitplaatsen ontwerpen, maar die discrimineren daklozen die willen liggen of kinderen die dichtbij hun ouder willen zitten. Een doorlopende zitplaats is dan ook een stuk inclusiever.

Inclusieve interieurs (intersectionaliteit)

In een studie naar gendersensitieve ruimten stelt Marianne Lefever van PosadMaxwan dat het vooral opvallend is dat een vrouwvriendelijke stad, met veel groen, een mix van functies en op maat van de voetganger, eigenlijk een stad 'voor iedereen' is. Inderdaad, vele van de desiderata van vrouwen zijn ook gewenst door andere groepen. Niettemin bestaat er toch geen *'one size fits all'*, zoals het initiatief van de speelstraat duidelijk maakt. Speelstraten zijn straten die op bepaalde momenten verkeersarm gemaakt worden en voorbestemd worden voor de kinderen en bewoners van de buurt. Hoewel deze straten veel kinderen en hun moeders met beperkte private buitenruimte tegemoetkomen, zijn ze niet zaligmakend. Speelstraten kunnen immers in conflict komen met de noden van bepaalde sociaal kwetsbaren. In wijken waar gentrificatie optreedt, worden speelstraten gezien als initiatieven van de middenklasse-gezinnen die de oorspronkelijke, arme bevolking wegdrijven. Die straten maken dat arbeiders hun auto, waarmee ze 's morgens vroeg naar hun werk gaan (bij ploegendienst bijvoorbeeld), niet voor de deur kunnen parkeren.

Zij ervaren speelstraten als een verderzetting van het gentrificatieproces. Niet alleen worden de huizen in de buurt ingenomen door middenklasse-gezinnen, maar ook de publieke ruimte.

Dit voorbeeld illustreert hoe de wensen van bepaalde vrouwen, namelijk vrouwen uit de middenklasse met kinderen, niet noodzakelijk dezelfde zijn als deze van sociaal kwetsbare vrouwen en gezinnen — hoewel ook de kinderen van de laatste groep welkom zijn en gebruik maken van de speelstraten.

Genderdiversiteit in ontwerpers van publieke ruimte

Het aanwerven van meer vrouwelijke planners om zo de gendergelijkheid te verhogen, kan ook een instrument zijn om de ruimtelijke ordening te beïnvloeden. Niettemin vormen vrouwelijke planners geen garantie op een andere cultuur. Door hun opleiding zijn ze gevormd in een cultuur die nog steeds overheerst wordt door mannen. Zo ervoer de plasactie bij haar eerste vergadering met de stad initieel de meeste weerstand van een vrouwelijke ambtenaar. Een gender-sensitieve attitude gevormd door een gender-sensitieve stedenbouwkundige opleiding zijn dus onontbeerlijk in de omslag naar een gender-inclusieve ruimtelijke ordening. Een ander instrument vormt een bevraging van gebruikers, evenals de afwezige omwonenden van de publieke ruimte. Enkel zo kan men afwezige groepen, vaak meisjes en vrouwen, erbij betrekken.

Kortom, als planner of ontwerper van de stedelijke ruimte heb je een resem ontwerptools ter beschikking om een publieke ruimte meer gendersensitief te maken. Niettemin kan je als planner enkel faciliteren, het is nog steeds aan de gebruikers zelf om zich de ruimte toe te eigenen en die te veroveren.